

Надія Савчин,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0009-0005-0905-3162>

м. Івано-Франківськ, Україна

Особливості творення стилістичного прийому гри слів

The peculiarities of play of words formation as a stylistic device

Анотація. У статті здійснено системний аналіз творення такого стилістичного засобу як «гра слів», описано класифікації за різними критеріями, проаналізовано основні підходи до тлумачення цього поняття в англійській мові. Встановлено, що, насправді, існує багато підходів до тлумачення стосовно пояснення суті цього поняття. Провівши детальний аналіз, можна стверджувати, що грою слів (мовною грою, каламбуром) називають слово (словосполучення, фразеологічний зворот), стилістичний зворот чи мініатюру, створену певним автором, що виражена в комічному використанні слів, що збігаються за звучанням, проте мають різне значення; подібних за звучанням слів; різних значень одного і того ж слова. Необхідно також підкреслити те, що незважаючи на численні дослідження гри слів, учені так і не дійшли згоди стосовно загальноприйнятого тлумачення цього поняття. Описано принципи класифікації каламбурів і визначено, що учені здійснюють типологізацію цього феномену відповідно до різних лінгвістичних характеристик та мовних особливостей, а саме: відповідно до особливостей гри слів (співзвучності двох слів, перетворенні слів); до внутрішньої структури каламбурів (ті, які ґрунтуються на фонетичній, лексичній та фразеологічній основі); з точки зору лексичних особливостей функціонування каламбурів (багатозначності чи омонімії, на основі інших лексичних категорій – антонімії, етимології, обігравання частин слів – коренів чи афіксів); відповідно до будови гри слів (посоднання в контексті одиниць з однаковим чи різним звучанням, але з різним значенням, переоформлення слова за зразком іншого); способів їх творення (розпад ідіоми або сталого виразу, гра цифр, фонетичне членування, підміна слів у ідіомі співзвучними словами (але не повністю) із збереженням формальної структури даної ідіоми; підміна слів у ідіомі неспівзвучними, а можливо навіть неіснуючими в мові словами. Детальні дослідження типів, способів творення та загальних характеристик каламбурів є досить важливим у вивченні художньої літератури, адже вони сприяють покращенню розуміння та надають тексту особливого стилістичного відтінку.

Ключові слова: гра слів, підходи, класифікації, внутрішня структура, лексичні особливості, мовна гра.

Summary. *The article deals with a systematic analysis-based inquiry into the formation of such stylistic device as play of words and with classifications according to different characteristics; the main approaches to the definition of this notion in the English language are outlined. It is determined that, in fact, there are various approaches to the definition as for the essence of this notion. Having analyzed in details, we may state, that, wordplay, or pun, or play of words, or playing on words is the type of language use (set expression, phraseological unit), stylistic expression or miniature created by a certain speaker as a means of a humorous effect, words which coincide in speaking or close to it, but they have different meanings, or one and the same word has different meanings. It is also important to highlight that there is no generally accepted definition to this notion in spite of numerous works. The principles of a wordplay classification are given and it is pointed out that scientists, whose works have been under investigation, analyzed a wordplay according to various language peculiarities, realized the typology of this phenomenon due to different linguistic characteristics, namely: in accordance with the play of words linguistic features (the melody of words, word changes); with the play of words internal structure (those, which are based on phonetic, lexical and phraseological basis); play of words functioning from the lexical point of view (polysemantic words or homonyms, or on the basis of other lexical categories – antonyms, etymology, or constituents of words play – roots or affixes); in accordance with its structure (two language units similar or close in speaking but different in their meanings, substitution of a word which resemble the other); and the ways of formation (the split of an idiom or set expression, the play of figures, phonetic splitting, partial substitution of words in idiom without changing its formal structure, and even it is possible to substitute the idiom with the non-existing words in speech. Close investigations of word playing types, formation and general characteristics are essential in fiction study because they are meant for better understanding and they give the text special stylistic effect.*

Key words: *play of words, approaches, classifications, internal structure, linguistic characteristics, a word playing.*

Вступ. Незважаючи на те, що такий стилістичний засіб як гра слів цілком слушно відноситься більшістю дослідників до одного з найскладніших лінгвістичних феноменів, що позначається на труднощах дослідження цього поняття як для стилістики (загальної і стилістики окремих мов), так і для теорії і практики перекладу. Протягом багатьох років лінгвістична думка зверталась до особливостей трактування цього визначення, детальний аналіз якого допоможе краще проникнути в суть цього поняття, виокремити та порівняти основні підходи до його визначення та краще дослідити гру слів. Гра слів трапляється не тільки в усіх жанрах вітчизняної та зарубіжної літератури, але також у повсякденному мовленні: анекдотах, коміксах, комедіях, рекламі, журналістських текстах тощо. Сьогодні рідко трапляються друковані твори, де б не використовувалася гра слів. Саме таке широке використання цього мовного феномену зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження цього поняття.

Методологія та методи дослідження. Проблема визначення поняття «гра слів» була і залишається у центрі уваги багатьох мовознавців. Дослідженню поняття «гра слів» присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Л. Райнер [11], О. О. Тараненко [9], О. О. Лоленко [6], В. А. Кухаренко [4; 5], О. О. Селіванова [7; 8] та ін., однак у сучасній лінгвістиці недостатньо досліджень, присвячених вивченню специфіки творення та перекладу каламбурів. Метою статті є аналіз механізму творення гри слів та визначення їх основних мовних характеристик. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати основні підходи до визначення поняття «гра слів»; 2) описати основні принципи класифікації каламбуру; 3) з'ясувати особливості творення каламбуру. Тому поставлена мета та зазначені завдання статті зумовили вибір таких методів дослідження, як *описовий* метод, щоб виокремити основні характеристики даного поняття; *порівняльний* метод, щоб встановити подібні чи відмінні характеристики творення гри слів в англійській та українській мовах; *методи типології та суцільної вибірки* та метод *узасальнення*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз показує, що вивчення особливостей функціонування гри слів зокрема, у художній літературі, є ключовим аспектом для розуміння та перекладу текстів. Детальний аналіз цього поняття дає змогу встановити відмінності у способах передачі мовних феноменів в англійській та українській мовах. Необхідність поглиблення вивчення гри слів, як одного з основних способів утворення комічного змісту становить науковий інтерес у теоретичному й практичному аспектах як в українській, так і в англійській мовах. У сучасному мовознавстві та перекладознавстві дослідження поняття «гра слів», типів її класифікації та способів перекладу посідає одне з провідних місць.

Перш за все слід зупинитися на понятті «гра слів», що викликає неоднозначне трактування у лінгвістичній літературі. На невизначеність поняття і його меж вказує недиференційоване використання різних термінів як синонімічних позначень: «гра слів», «гра словами», «каламбур», «мовна гра».

О. О. Селіванова ввела термін «мовна гра» для позначення феномену гри слів та опису мови як системи конвенціональних правил, в яких мовець бере участь. Поняття мовної гри передбачає плюралізм значень вислову. На думку лінгвіста, складовими мовної гри є мова та дії, якими супроводжується сказане [8, с. 83–84].

Однак, В. А. Кухаренко, у лінгвістичній літературі все частіше використовує термін «мовна гра», що розширено тлумачиться як гіперонімічне позначення, що включає каламбур, оксюморон, пара-

докс, зевгму, паронормазію, жартівливу етимологізацію слів та інші мовні феномени [5, с. 81].

О. О. Татаренко стверджує, що гра слів це поняття яке об'єднує різні види ігрових маніпуляцій зі словом (словосполученням, фразеологічним зворотом) в масштабах абзацу, речення, інших одиниць тексту, а також тексту в цілому. Ціль використання гри слів в рамках традиційної стилістики визначається прагненням до створення комічного, сатиричного або пародійного ефекту [9, с. 15–16]. Варто зауважити, що таке трактування має узагальнюючий характер. В основному воно стосується гри слів як своєрідного композиційного принципу, що організовує текст, який відноситься до ігрового стилю (тобто власне тексту, побудованого на словесній грі). З іншого боку, дане визначення є корисним у тому сенсі, що розширює структурний обсяг гри слів, активізуючи, окрім рівнів слова, словосполучення і фразеологічного звороту, також рівень текстовий – до цілого тексту.

В окремих дослідженнях, які були проведені за останні роки, учені подають вужче тлумачення терміну «гра слів». О. М. Білоус визначає гру слів («каламбур») як риторичний засіб у якості стилістичного прийому, що, у свою чергу, слугує засобом створення комічного, побудований на основі наступних явищ: полісемія, омонімія/омофонія, злиття частин двох різних слів, трансформація крилатих виразів, мовні парадокси [1, с. 35–41].

Очевидно, що визначення, запропоноване О. М. Білоусом, не дає цілісного уявлення про гру слів з тієї причини, що воно не виділяє основної ознаки (або декількох), яка б відрізняла дане явище від інших, які також слугують засобами створення комічного. Насправді тут сутність цього явища пояснюється виключно через ті джерела, які його генерують.

Варто зауважити, що хоча більшість науковців вважає, що терміни «гра слів» та «каламбур» є тотожними, Л. В. Кравець стверджує, що «каламбур» являє собою тільки різновид гри слів, метою якої є досягнення певного ефекту естетичного впливу (найчастіше комічного) шляхом порушення мовних норм та творчого використання мовних одиниць [3, с. 102].

О. О. Лоленко вважає, що гра слів є оказіональним лінгвістичним явищем широкого функціонального спектру (функціонує як засіб створення комічного, виконує низку експресивних функцій у текстах, які належать до різних функціональних стилів, реалізує текстоорганізуючу функцію тощо) і базується на навмисному (інтернаціональному) чи ненавмисному зіткненні двох або більшої кількості значень на рівні слова, словосполучення, фразеологіч-

ного звороту, окремого елементу тексту чи цілого тексту, і таким чином може реалізовувати словотворчий потенціал мовної системи [6, с. 93–94].

Як бачимо з даного визначення, можна ствердно сказати, що «грою слів» («мовною грою», «каламбуром») називають слово (словосполучення, фразеологічний зворот), стилістичний зворот чи мініатюру, створену певним автором, що виражена в комічному (гумористичному) використанні слів, що збігаються за звучанням, проте мають різне значення; подібних за звучанням слів; різних значень одного і того ж слова. Гра слів використовується в масштабах абзацу, речення, інших одиниць тексту, а також тексту в цілому. Необхідно також зазначити, що учені так і не дійшли згоди щодо загальноприйнятого тлумачення цього поняття.

Гра слів широко використовується в різних літературних жанрах. З метою детального вивчення та аналізу каламбурів, ґрунтовного дослідження даного феномену, необхідно розглянути різні підходи до визначення типів гри слів, зробити детальний аналіз різних видів каламбурів, систематизувати та порівняти види класифікації цього мовного феномену, запропоновані різними ученими.

Складність визначення і подальшого дослідження мотивується структурною багатошаровістю гри слів. Фактично, лінгвісти, в основному досліджували джерела «гри слів», а не сам мовний феномен. Звідси і складність, що виникає при класифікації гри слів як мовної реалії із чітко визначеними межами.

Німецький мовознавець Л. Райнер одним з перших здійснив класифікацію гри слів. В ній враховується можливість перетворення речення, однак акцент все одно ставиться на особливості гри слів. На думку ученого, існує чотири види цього мовного феномену:

1) гра слів, що виникла через двозначне звучання одного і того ж слова;

2) гра слів, що виникла внаслідок співзвучності двох слів;

4) гра слів, що побудована на перетворенні слів, внаслідок чого частина одного слова стає подібною на інше слово;

5) гра слів, утворена внаслідок паліндромії (філологічне явище, в якому речення складається з двох слів, які однаково читаються справа на ліво та зліва на право) [11, с. 341–342].

С. І. Влахов та К. С. Флорин розробили власну класифікацію лексичних каламбурів. Науковці вважали, що до групи лексичних каламбурів можна віднести три типи гри слів, що ґрунтуються на:

1) обіграванні слів чи їхніх частин (коренів чи афіксів);

2) багатозначності чи омонімії;

3) на основі інших лексичних категорій – антонімії, етимології.

Учені особливу увагу звертали на те, що ця класифікація є умовною, в тому розумінні, що досить рідко трапляються мовні одиниці які можна було б віднести тільки до однієї конкретної групи [2, с. 290–291].

Необхідно наголосити на тому, що С. І. Влахов та К. С. Флорин здійснюють класифікацію каламбурів ще й відповідно до їх внутрішньої структури. Науковці вважають, що каламбури можуть ґрунтуватися на:

Фонетичній основі (звучання переважає над сенсом, часом це переважання є настільки помітним, що виникає сумнів чи насправді такий зворот належить до каламбурів).

Приклад оригінального тексту:

– *Do you know anything about modern culture, Bernard? Beckham, Posh, Pokemon. I mean...*

– *Pac Man. It's pronounced Pac Man.*

– *Forget it.*

Приклад перекладу:

– *Ти взагалі хоч щось знаєш про сучасну культуру, Бернард? Бекхем, Пош, Покемон. Я маю на увазі ...*

– *Пек Мен. Вимовляється «Пек Мен».*

– *Забудь.*

Лексичній основі (одиниці, побудовані на основних лексичних категоріях: обігрування багатозначних слів, омонімів і антонімів, а також і деякі особливі випадки – каламбури на основі термінів та власних імен), наприклад: *Yesterday Sir Lancelot had a dream about his horse. It was a knightmare* (в реченні поєднуються слова «*knight*» – «лицар», «*mare*» – «кобила» та «*nightmare*» – «страшний сон»).

Фразеологічній основі (будуються за допомогою трансформацій, суть яких полягає у руйнуванні форми або змісту початкової фразеологічної одиниці і при цьому досягається одночасне сприйняття прямого та переносного компонентів – явище подвійної актуалізації), наприклад: *It was raining cats and dogs, and two kittens and a puppy landed on my window-sill* [2, с. 301–304].

О. О. Тараненко здійснює класифікацію гри слів відповідно до її будови. Учений виділяє сім типів каламбурів:

1. Зіставлення, поєднання в контексті одиниць з однаковим чи різним звучанням, однак з різними значеннями, завдяки чому досягається відповідний стилістичний, але частіше семантико-стилістичний ефект.

2. Підставлення в контекст (часто після паузи, що на письмі передається через крапки) замість очікуваного і звичного слова іншого слова з близьким або однаковим звучанням.

3. Переосмислення слова за зразком іншого з можливим становленням нового значення або омоніма, навмисне поєднання в одній мовній одиниці двох значень або використання її «старої» форми для наповнення новим змістом.

4. Переоформлення слова за зразком іншого.

5. Злиття двох слів з подібним звучанням у рамках спільного третього.

6. Переставлення слів, речень та їх частин, коли сам набір мовних одиниць лишається тим самим, але зміна їхніх позицій приводить до створення протилежного значення, іронічного ефекту.

7. Поширення гри слів, коли вона не обмежується обігруванням двох значень полісемічного слова (омонімів, паронімів) і одне з них втягує у співвідносне вживання ще й інше слово, з одним із значень якого воно може поєднуватися відношеннями антонімії (парадигматичний принцип) або лексичної сполучуваності (синтагматичний принцип) [9, с. 38–40].

Основні типи каламбурів та принципи їх класифікації узагальнено в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи класифікації каламбурів

Принципи класифікації	Типи каламбурів та гри слів
1. Особливість гри слів (Л. Райнер)	Гра слів, що виникла через двозначне звучання одного і того ж слова; співзвучності двох слів; побудована на перетворенні слів; створена внаслідок паліндромії.
2. Внутрішня структура каламбурів (С. І. Влахов, К. С. Флорин)	Каламбури, що ґрунтуються на: фонетичній, лексичній та фразеологічній основі; співставленні омонімів, співзвучності слів у вузькому контексті, зіткненні омофонів, співставленні омографів, перетворенні фразеологізмів і стійких словосполучень, різних значеннях слова чи словосполучення, жартівливій етимологізації.
3. Лексичні особливості функціонування каламбурів (С. І. Влахов, К. С. Флорин)	Гра слів сформована завдяки обігруванню слів чи їхніх частин (коренів чи афіксів); багатозначності чи омонімії; на основі інших лексичних категорій – антонімії, етимології.
4. Будова гри слів (О. О. Тараненко)	Поєднання в контексті одиниць з однаковим чи різним звучанням, однак з різними значеннями; підставлення в контекст замість очікуваного слова іншої мовної одиниці з близьким або однаковим звучанням; переосмислення слова за зразком іншого з можливим становленням нового значення.

Можна зазначити, що існує ряд різних підходів до класифікації каламбурів. Учені здійснювали класифікацію цього лінгвістичного феномену відповідно до різних мовних особливостей, а саме: відповідно до внутрішньої структури каламбурів, лексичних особливостей їхнього функціонування, особливостей гри слів та інших характеристик. Варто наголосити на тому, що поділ каламбурів на типи є досить умовним, оскільки майже неможливо натрапити на мовні одиниці, які належать тільки до однієї конкретної групи.

Висновки з дослідження. Отже, гра слів широко використовується у художній літературі в якості одного з основних стилістичних прийомів, що застосовується для створення комічного змісту. Слід зазначити, що науковці так і не змогли дійти спільної точки зору стосовно визначення цього поняття. Дослідники вивчали каламбури відповідно до різних мовних феноменів, з цим і пов'язані розбіжності в теоріях щодо їхньої класифікації.

Проаналізовано основні підходи до тлумачення поняття «гра слів» в англійській та українській мовах та визначено, що існує багато підходів щодо пояснення суті цього поняття. Науковці, роботи яких було проаналізовано, проводили дослідження каламбурів відповідно до різних мовних особливостей. Провівши детальний аналіз різних підходів щодо визначення поняття «гра слів», можна стверджувати, що грою слів (мовною грою, каламбуром) називають називають слово (словосполучення, фразеологічний зворот), стилістичний зворот чи мініатюру, створену певним автором, що виражена в комічному використанні слів, що збігаються за звучанням, проте мають різне значення; подібних за звучанням слів; різних значень одного і того ж слова. Необхідно також підкреслити те, що незважаючи на численні дослідження гри слів, учені так і не дійшли згоди щодо загальноприйнятого тлумачення цього поняття.

Описано принципи класифікації каламбурів і визначено, що лінгвісти здійснюють типологізацію цього феномену відповідно до різних лінгвістичних характеристик та мовних особливостей, а саме:

1) відповідно до особливості гри слів (гра слів, що виникла через двозначне звучання одного і того ж слова; співзвучності двох слів; побудована на перетворенні слів; створена внаслідок паліндромії);

2) відповідно до внутрішньої структури каламбурів (каламбури, що ґрунтуються на: фонетичній, лексичній та фразеологічній основі; співставленні омонімів, співзвучності слів у вузькому контексті, зіткненні омофонів, співставленні омографів, перетворенні фразеологізмів і стійких словосполучень, різних значеннях слова чи словосполучення, жартівливі етимологізації);

3) з точки зору лексичних особливостей функціонування каламбурів (гра слів сформована завдяки обіграванню слів чи їхніх частин (коренів чи афіксів); багатозначності чи омонімії; на основі інших лексичних категорій – антонімії, етимології);

4) відповідно до будови гри слів (поєднання в контексті одиниць з однаковим чи різним звучанням, однак з різними значеннями; підставлення в контекст замість очікуваного слова іншої мовної одиниці з близьким або однаковим звучанням; переосмислення слова за зразком іншого з можливим становленням нового значення; переоформлення слова за зразком іншого; злиття двох слів з подібним звучанням у рамках спільного третього);

5) відповідно до способів творення гри слів (обігрування значення слів-омонімів та багатозначних слів; розпад ідіоми або сталого виразу; гра цифр; «розмивання» границь слів і омонімічна гра слів; фонетичне членування слова з подальшою його трансформацією шляхом підміни схожих за звучанням (але не ідентичних) фонем; членування слів на нібито семантично-значущі елементи з їхньою подальшою трансформацією та заміною; підміна слів у ідіомі співзвучними словами (але не повністю) із збереженням формальної структури даної ідіоми; підміна слів у ідіомі неспівзвучними, а можливо навіть неіснуючими в мові словами.

Детальні дослідження типів, способів творення та загальних характеристик каламбурів є досить важливим у вивченні художньої літератури, адже вони сприяють покращенню розуміння та надають тексту особливого стилістичного відтінку. Як виявилось, неможливо чітко класифікувати каламбури за мовленнєвими характеристиками, адже процес творення гри слів є надзвичайно складним, один і той самий каламбур можна віднести до тієї чи іншої класифікації, адже вона ґрунтується на різних мовних особливостях, і такий поділ вважається умовним. Необхідно наголосити ще й на тому, що розуміння змісту гри слів ускладнюється ще й тим, що він сприймається суб'єктивно, тобто кожен читач розуміє його по-своєму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус О. М. Гра слів як перекладацька проблема. *Вісник Сумського державного університету*. Суми: 2005. № 5 (77). С. 35–41.
2. Влахов С. І. Стилістичне використання мовних одиниць / С. І. Влахов, К. С. Флорин. К., Вища школа. Вип. 4. 2009. 360 с.
3. Кравець Л. В. Стилістика української мови: Навч. посібник. / За ред. проф. Л. Мацько. К.: Вища шк., 2004, 199 с.
4. Кухаренко В. А. Практикум зі стилістики англійської мови. Вінниця: Нова книга, 2003. 160 с.
5. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця: Нова книга, 2004. 192 с.

6. Лоленко О. О. Функціональні особливості гри слів. Наукові праці. Філологія. К., 2006. № 57. С. 91–97.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, К., 2006. 716 с.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ, 1999. 148 с.
9. Тараненко О. О. Гра слів. Культура слова. К, 1997. Вип. 50. С. 37–41.
10. Hawthorn, J. A. A Glossary of Contemporary Literary Theory. London, N. Y., 2000. 400 p.
11. Reiners L. Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa. Verlag, 2004. 542 p.
12. Toolan, M. J. The Stylistics of Fiction: A Literary-stylistic Approach. L.: Routledge, 1977. 352 p.
13. Wales, K. A. Dictionary of Stylistics. London: Longman, 2001. 324 p.
14. Widdowson, H. G. Practical Stylistics. Oxford: OUP, 1992. 230 p.